

Dr. Janja Batič, Univerza v Mariboru, Pedagoška fakulteta, janja.batic@uni-mb.si

Dr. Dragica Haramija, Univerza v Mariboru, Pedagoška fakulteta in Filozofska fakulteta, dragica.haramija@uni-mb.si

Literarni lik s posebnimi potrebami v slikanicah

Izvirni znanstveni članek

UDK 821.163.6-93-32.09

087.5:376

POVZETEK

V članku predstavljamo izbrane slikanice, v katerih nastopa glavni literarni lik s posebnimi potrebami. Predstavitev omejujejo trije pogoji: oblika knjige (slikanica), ker želimo predstaviti tudi vizualno pomembnost literarnega lika s posebnimi potrebami, posledično starostna omejitev bralcev, ki so jim dela namenjena (predšolsko in zgodnje šolsko obdobje), ter nesporna kakovost literarnega in likovnega dela slikanice. Na podlagi teh kriterijev smo izbrali slikanice Svetlane Makarovič in Marjana Mančka *Veveriček posebne sorte*, Petra Svetine in Mojce Osojnik *Mroček dobi očala* ter Lele B. Njatin in Alenke Sottler *Zakaj je babica jezna*. Slikanice z literarnim likom s posebnimi potrebami lahko pripomorejo k ozaveščanju polnočutnih otrok o sprejemanju drugačnosti, otrokom s posebnimi potrebami pa tovrstne knjige nudijo spodbudo za boljšo samopodobo. Kakovostna književna dela, ki predstavljajo literarni lik s posebnimi potrebami s pozitivnega stališča, spodbujajo strpnost in so že v zgodnjem otroštvu lahko pomemben del zavedanja o vključujoči družbi.

Ključne besede: mladinska književnost, literarni liki s posebnimi potrebami, slikanice

Picture Books Featuring Literary Characters with Special Needs

ABSTRACT

This paper introduces a selection of picture books that feature a person with special needs as the main literary character. The selection of the books to be showcased was based on three crucial aspects: the form of the (picture) book, as we wanted to underline the visual importance of a literary character with special needs; the age limit of the readers the books are intended for (preschool and early primary school); and undisputable quality of the literary and artistic components of the picture books. The picture books we have selected based on the above criteria are *Veveriček posebne sorte* by Svetlana Makarovič and Marjan Manček, *Mrožek dobi očala* by Peter Svetina and Mojca Osojnik, and *Zakaj je babica jezna* by Lela B. Njatin and Alenka Sottler. Picture books about literary characters with special needs can help highly sensitive children accepting people that are different, while children with special needs can build a better self-image based on such books. Quality literary books which foster a positive attitude towards a character with special needs promote tolerance and can thus play an important role in the early childhood, with regard to awareness of an inclusive society.

Key words: children's literature, literary characters with special needs, picture books

Uvod

Vključujoča družba razvija pozitivne odnose do vseh družbenih skupin, še posebej pa razvija pozornost in občutljivost do vseh drugačnosti, s čimer se viša prag človekove strpnosti. Strpnost do ljudi s posebnimi potrebami lahko razvijamo tudi s pomočjo knjig. V izvorni slovenski mladinski književnosti, v kateri je predstavljen glavni literarni lik s posebnimi potrebami, velja izpostaviti nekatera dela Aksinje Kermauner o slepem ali slabovidnem literarnem liku (romani *Berenikini kodri*, 2006, *Orionov meč*, 2008, *In zmaj je pojedel sonce*, 2011; realistična povest *Tema ni en črn plašč*, 2001, z ilustracijami Jelke Godec Schmidt)¹ in Janje Vidmar o najstnici z obsesivno-kompulzivno motnjo in deklici z Downovim sindromom (roman *Angie*, 2007; realistična povest *Moja Nina*, 2004, z ilustracijami Matjaža Schmidta). V mladinski prevodni literaturi je kakovostnih del z glavnim literarnim

¹ Avtorica je napisala tudi informativno delo za otroke *Kakšne barve je tema?* (1996), v katerem pojasnjuje slepoto in slabovidnost, odnos polnočutnih ljudi do slepih in slabovidnih, opiše pripomočke, ki jih ti uporabljajo v vsakdanjem življenju, posebno poglavje pa namenja predstavitvi braillove pisave.

likom s posebnimi potrebami malce več, o čemer je pisala že Tilka Jamnik.² Večina knjig z glavnim literarnim likom s posebnimi potrebami, ki so izšle na Slovenskem v zadnjih desetih letih, sodi v tendenčno literaturo, pri čemer je v ospredju zgodba sama, umanjka pa literarna vrednost besedil.³ Pri slikanicah je razkorak med kakovostjo in pogršljivostjo opazen tudi na nivoju ilustracij in oblikovanja.

Ob premišljevanju o večji vključenosti ljudi s posebnimi potrebami s pomočjo književnosti sta se z metodami analize, sinteze, primerjave in generalizacije slovenskih mladinskih besedil vzpostavila dva korpusa tovrstnih literarnih del:

- Literarna dela, ki so s svojimi prilagoditvami namenjena otrokom s posebnimi potrebami, seveda pa hkrati tudi vsem bralcem. Gluhi in naglušni posebnih prilagoditev ne potrebujejo, so pa le-te toliko pomembnejše za slepe in slabovidne – tej skupini so namenjene tipne slikanice (npr. Aksinje Kermauner *Snežna roža* ali *Žiga špaget gre v širni svet*). Potrebno je poudariti, da so ta dela, katerih primarni bralci so slepi in slabovidni, namenjena tudi polnočutnim otrokom, da bi spoznali in sprejeli drugačnost vrstnikov s posebnimi potrebami. Osebam z govorno-jezikovnimi motnjami in bralcem začetnikom so namenjeni prilagojen tisk v knjigah, predvsem širši razmik med vrsticami, malo besedila na eni strani in večje število ilustracij, nebleščeč papir ter levostranska poravnava.
- Glavni literarni liki s posebnimi potrebami so v mladinski književnosti pogosto predstavljeni z izrazito telesno drugačnostjo, ki je najpogosteje prikazana kot fizični primanjkljaj glavnega književnega lika. Stranski književni liki glavni lik pogosto najprej zavračajo, pozneje pa spoznajo njegove druge kvalitete in z večjo mero strpnosti sprejmejo njegovo drugačnost. V to skupino sodijo dela s slepim ali slabovidnim literarnim likom (slikanica Petra Svetine *Mroček dobi očala*, z ilustracijami Mojce Osojnik), z motnjami motorike in zaznavanja (slikanica Svetlane Makarovič *Veveriček posebne sorte*, ki je izšla v dveh različnih izdajah, z ilustracijami Marjana Mančka in Daše Simčič), literarni liki z demenco (slikanica Lele B. Njatin *Zakaj je babica jezna*, ki jo je ilustrirala Alenka Sottler).⁴

V članku predstavljamo drugo skupino književnih del, torej dela, v katerih nastopa glavni literarni lik s posebnimi potrebami. Pri predstavitvi se omejujemo

² Tilka Jamnik je za predstavitev izbrala kakovostna prevedena dela o literarnem liku s posebnimi potrebami (več o tem na http://www.bukla.si/?action=clanki&cat_id=6&page=2&limit=12&article_id=1484).

³ Ob pregledu *Priročnikov za branje kakovostnih mladinskih knjig* (priročniki so dosegljivi na spletnem naslovu <http://www.mklj.si/index.php/prirocnik>), ki jih vsako leto pripravlja Pionirska – center za mladinsko književnost in knjižničarstvo pri Mestni knjižnici Ljubljana, je jasno razvidno, da ima večina izvirnih in prevedenih del z geslom, ki sodi v posebne potrebe, oznako pomanjkljivo ali celo pogršljivo. V predmetnih kazalnih so knjige z literarnim likom s posebnimi potrebami najpogosteje geslene pod avtizem, boleznimi, depresija, duševne bolezni, invalidi, slabovidnost, slepota.

⁴ Slikanica *Mroček dobi očala* je bila leta 2004 nominirana za nagrado izvorna slikanica, *Zakaj je babica jezna* je bila leta 2013 nominirana za desetnico, *Veveriček posebne sorte* pa s ponatimi sodi med dobrodošle zimzelenke.

na tri pogoje: oblika knjige (slikanica), ker želimo predstaviti tudi vizualni pomen literarnega lika s posebnimi potrebami, posledično starostna omejitev bralcev, ki so jim dela namenjena (predšolsko in zgodnje šolsko obdobje), ter nesporna kakovost literarnega in likovnega dela slikanice.⁵ Slikanica je namreč sintetični medij, kar pomeni, kakor poudarja M. Nikolajeva (2003), da »edinstveni značaj slikanice kot umetnostne zvrsti izvira iz dejstva, da je pravzaprav kombinacija dveh ravni komunikacije, verbalne in vizualne« (str. 5).

Hughes (2012) v članku *Seeing Blindness in Children's Picturebooks* poudarja, da imajo slikanice, ki vključujejo osebe s posebnimi potrebami (angl. non-ableist picturebooks), ključno vlogo pri učenju branja in pri »branju« sveta, ker mlademu bralcu omogočajo spoznavanje drugačnosti in preseganje stereotipov o ljudeh s posebnimi potrebami, kar sta pogoja za oblikovanje boljšega/sprejemljivejšega sveta tudi za ljudi s posebnimi potrebami (str. 47–49). Wopperer (2011) ugotavlja: »Večina sveta preprosto ni zasnovana z zavedanjem o posebnih potrebah. Vse ovire (in njihove kombinacije) povzročajo, da svet ni prijazen do tistih, ki ,ne sodijo vanj'. Literatura pomaga otrokom in mladostnikom s posebnimi potrebami, da se vidijo drugače, predvsem bolj pozitivno« (str. 28).

Hughes in Wopperer razpravljata o obeh skupinah knjig, torej o knjigah za otroke s posebnimi potrebami in o literarnih likih s posebnimi potrebami, obe skupini imamo tudi v slovenski mladinski književnosti. Da ima mladinska književnost pri ustvarjanju prijaznejšega sveta pomembno vlogo, ugotavljajo številni raziskovalci. Dyches, Prater in Jenson (2006) poudarjajo, da tovrstno književnost lahko razumemo kot pripomoček, ki otrokom brez posebnih potreb pomaga razumeti tiste, ki posebne potrebe imajo. Nadalje avtorji ugotavljajo, da zgolj prisotnost literarnega lika s posebnimi potrebami v zgodbi ni dovolj; učitelji morajo upoštevati literarno in likovno kakovost knjig, saj imajo literarni liki s posebnimi potrebami v slabo napisani zgodbi ali upodobljeni z napačnimi ilustracijami omejene možnosti emocionalnega in intelektualnega vpliva na bralca.⁶

⁵ Zgodba o dogodivščinah glavnega literarnega lika s posebnimi potrebami in oblikovanost literarnega dela (slikanica) sta izhodišči izbora (snovno-tematska umestitev del) obravnavanih slikanic in ilustriranih knjig. Kakovost besedila razumemo po Kosu (2001) kot preplet estetske, etične in spoznavne funkcije literarnega dela ter umetniškost le-tega. Oblikovna kakovost slikanice presega likovno kakovost posameznih ilustracij, saj ob upoštevanju likovnega jezika (likovni elementi, likovna kompozicija) vrednoti tudi oblikovne posebnosti, te so: naslovnica, vezni listi, format, zaporedje ilustracij (odnos predhodna – naslednja ilustracija), ritem in hitrost, ki se ustvarja ob obračanju strani, umeščenost besedila v kompozicijo posamezne ilustracije itd. Kakovostna slikanica je vsebinsko in oblikovno novito literarno in likovno delo.

⁶ Dyches idr. (2006) so na korpusu knjig, ki so med letoma 1938 in 2005 prejele nagrado, imenovano Caldecott Medal and Honor status, analizirali status literarnih likov s posebnimi potrebami. Nagrado podeljujejo vsako leto ilustratorjem najbolj kakovostnih slikanic za preteklo leto. Od začetka podeljevanj te nagrade, leta 1938, je bilo nagrajenih 67 slikanic, 209 slikanic pa je dobilo priznanje, skupaj torej 276 knjig. Raziskovalci so ugotovili, da le 11 knjig vključuje literarni lik s posebnimi potrebami. Vsako knjigo so analizirali z vidika upodobitve literarnega lika s posebnimi potrebami in oblikovali predloge, kako je mogoče uporabiti knjigo za učenje o posebnih potrebah. Sklepne ugotovitve raziskave (prav tam) so:

Hughes (2012) izpostavi, da so v likovni umetnosti in književnosti zelo pogosto prisotne stereotipne upodobitve oseb s posebnimi potrebami.⁷ Ob neustreznih upodobitvah se pojavi tudi vprašanje količine knjig s tovrstno tematiko. Osrednje vprašanje triletnega britanskega projekta z naslovom *V sliki* (In The Picture) se je glasilo Kje so ljudje s posebnimi potrebami v otroških slikanicah? (Matthew in Clow, 2007).⁸ Ključna ugotovitev tega projekta, katerega namen je bil vključenost literarnih (otroških) likov s posebnimi potrebami v knjigah in drugih medijih, je bila, da na tržišču ni dovolj kakovostnih inkluzivnih knjig (prav tam). Pri presojanju o kakovosti knjig o otrocih s posebnimi potrebami bi morali, ob splošnih literarnih in likovnih zahtevah, upoštevati še nekatere dodatne kriterije:

- Literarni liki s posebnimi potrebami bi morali biti integrirani v družbo, imeti pozitivne odnose z literarnimi liki brez posebnih potreb ter imeti različne možnosti izbire (Dyches in Prater, 2005, v Koc, Koc in Ozdemir, 2010). Literarni liki naj bi bili prikazani realistično (Smith D'Arezzo, 2003).
- Avtorji naj bi se osredotočili na osebo ali na zgodbo, ne pa ustvarjali zgodbe o posebnih potrebah (Koc, Koc in Ozdemir, 2010).
- Kakovostne ilustracije z ustreznim prikazom posebnih potreb (primer: literarni lik z motnjami učenja po videzu ne bi smel odstopati od drugih upodobljenih figur) (Prater, Dyches in Johnstun, 2006, v Wopperer, 2011).

Knjige z literarnim likom s posebnimi potrebami morajo biti, ob upoštevanju vseh kriterijev kakovostne slikanice, za mlade bralce tudi privlačne. Ali kakor v sklepnih mislih svoje študije o raznolikosti mladinske literature z vidika posebnih potreb zapiše W. M. Smith D'Arezzo (2003): »Otroci ne bodo brali knjig, pri katerih ne uživajo. Ni pomembno, kako dobro je napisana knjiga ali kako zelo je všeč odraslim, otroci je ne bodo prebrali ali pa jo bodo prebrali z odporom, če ta ni zanje privlačna« (str. 90–91).

-
- Število knjig, ki vključujejo literarni lik s posebnimi potrebami, je nesorazmerno s številom učencev s posebnimi potrebami v ameriških šolah.
 - Upodobljeni tipi posebnih potreb niso takšni, s kakršnimi se bodo najverjetneje srečali mlajši otroci (npr. največ otrok s posebnimi potrebami v šoli ima specifične učne težave, a takih literarnih likov v analiziranih knjigah sploh ni).
 - Literarni liki s posebnimi potrebami niso podobni osebam s posebnimi potrebami, s katerimi se bodo najverjetneje srečali mlajši učenci; nekatere upodobitve literarnih likov s posebnimi potrebami niso točne, npr. začasna invalidnost, ki pozneje čudežno izgine.

⁷ Nadalje avtorica (prav tam) opiše vlogo odraslih pri tem, kako naj bo literarno delo predstavljeno otrokom – odraslo osebo postavi v vlogo mediatorja.

⁸ Naslov projekta v originalu Where are all the disabled people in children's picture books? je zastavljen kot vprašanje in je pravzaprav krik k ozaveščanju polnočutnih odraslih in otrok o obstoju in nujnosti sprejemanja vseh drugačnosti.

Primeri izbranih slikanic o literarnih likih s posebnimi potrebami

Slabovidni glavni literarni lik

Mrožek dobi očala (2003) je sodobna živalska pravljica Petra Svetine z ilustracijami Mojce Osojnik. Mrožkov orkester gostuje prav v njegovem rodnem kraju na daljnem severu. Zaplet zgodbe je mrožkovo napačno igranje, izkaže se, da ne vidi not. Okulist mu predpiše očala, dobi jih tudi polarna lisica, njegovi orkestrski prijatelji ga ponovno pozitivno presenetijo: vsi člani orkestra pridejo na oder z očali, mrožek igra pravilno, publika pa je osupla zaradi očal in navdušena nad kakovostnim koncertom. Likovna podoba slikanice je v celoti skladna z avtorjevo predhodno slikanico *O mrožku, ki si ni hotel striči nohtov*. Bralcu, ki pozna prvo slikanico, je slikanica *Mrožek dobi očala* že na prvi pogled poznana in domača. Na naslovnici je dvostranska ilustracija, saj se nadaljuje na hrbtno stran. Na naslovnici vidimo torej polovico ilustracije, in sicer upodobitev mrožka v črtastem oblačilu z modrozelenimi črtami, modrozelenimi rokavicami z zelenimi črtami in z velikimi okroglimi očali. Mrožek ima pred seboj knjigo in je obrnjen proti desni. Nad njega je postavljen naslov ter imeni in priimka pisatelja in ilustratorke. Naslov je zapisan v odebeljenih rdečih črkah. Na hrbtni strani so v pokrajino postavljeni iglji. Naslovnica je slikovita in vedra. Vezna lista sta identična, svetlomodra in neposlikana. Na notranji naslovnici je pod naslov na belo neposlikano ozadje postavljen mrožek z nenavadnimi temnimi okvirji, sedi na visokem rdečem stolu. Sledi sedem dvostranskih ilustracij (preglednica 1).

Preglednica 1: Mrožek dobi očala

	ILUSTRACIJE	BESEDILO
1.	Upodobitev mesta na ledeni plošči, pingvina si ogledujeta plakat o koncertu.	Podan je književni prostor, in sicer neimenovano mrožkovo rodno mesto na ledeni ploščadi. Navedena je najava koncerta s programom.
2.	Dogajanje na vajah, mrožek negotovo gleda dirigenta jelena, ta si pokriva ušesa, lisica pa opazuje dogajanje izza zavese.	Mrožek, kontrabasist, igra narobe. Dirigent ga ponovno preizkusi, a mrožek še vedno igra napačne tone.
3.	Severni medved se sklanja nad mrožkom in ga tolaži – pri tem zavzame večino kompozicije.	Poudarjena je preudarnost severnega medveda, ki meni, da bo moral mrožek dobiti očala.

4.	Mrožek sedi na stolu pri okulistu. Skrajno levo je upodobljena glava severnega medveda, desno pa okulist pingvin. Mrožek je upodobljen z očali za preverjanje dioptrije in gleda proti tabli velikih in majhnih rib.	Dirigent mrožka nemudoma odpelje na okulistični pregled.
5.	Zadovoljen mrožek z rdečimi očali na vajah. Mrožek zavzame celo levo stran dvostranske ilustracije. Na desni je upodobljen zvezek s posebnimi notami (ribe in sidra namesto not in violinskih ključev).	Mrožek dobi očala, kar je poudarjeno že v naslovu slikanice. Dvorana je bila polna, orkester je zakorakal na oder.
6.	Prihod orkestra na oder. V spodnjem desnem delu dvostranske ilustracije so upodobljene tri lisice z očali. Skrajno levo in desno so upodobljene še druge živali, ki prihajajo v središče dogajanja. Mrožek vstopa na oder iz zgornje leve strani. Upodobljen je v zadnjem planu.	Na besedni ravni Svetina z iteracijo »z očali« poudari, da so imeli vsi člani orkestra očala. Nadeli so si jih tudi poslušalci. Svetina (2003): »Koncert je prekosil vsa pričakovanja. Celo najbolj izbirčni česa podobnega še niso slišali. In navsezadnje – tudi videli še ne« (str. 15).
7.	Mrožek v svoji postelji. Postelja zavzame večino dvostranske ilustracije. Mrožek je upodobljen z zadovoljnim nasmehom. Na nočni omarici so svetilka, budilka (ribe namesto številke) in rdeča očala v odprtem etuiju.	Mrožek in lisica sta si kupila etui za očala, da se jima ne bi polomila. Orkester je doživel uspehe povsod na turneji.

Besedilo je postavljeno na večje enovite ploskve (na tla, na medvedji kožuh, na steno). Interakcija besedila in ilustracij je komplementarna (prim. Nikolajeva, 2003). Ilustracije prikazujejo prostor dogajanja in čustvena stanja glavnega literarnega lika. Zgodbo dopolnijo z vedrino in humorjem, primer: pri okulistu mrožek ne gleda različnih črk, ampak ribe; na notnem črtovju so sidro, ribe, ribje kosti, meduza in trnek v vlogi violinskega ključa in not; nastopajoči so upodobljeni z očali različnih barv, budilka ima namesto številke ribe. V ilustracijah nastopajo liki, ki jih v besedilu bralec ne spozna. Primer je pingvin s predpasnikom in rumeno čepico, ki se je pojavil že v prvi slikanici v upodobitvi pred tovarno ribjih konzerv (tudi v prvi slikanici pingvina kot literarnega lika ni). Tempo dogajanja je počasnejši, mrožek se v večini ilustracij pojavi v centru ali v levem delu kompozicije. Postavitev in velikost lika se sklada z mrožkovim čustvenim stanjem, primer: v šesti ilustraciji mrožek vstopa v kompozicijo z zgornjega levega dela in prestrašeno pogleduje proti bralcu, ki je postavljen v vlogo občinstva; v prvi plan so postavljeni drugi člani orkestra z očali. Osrednje likovnoizrazno sredstvo je barva. Ilustratorica večje

ploskve členi na manjše in s tem podaja teksturo upodobljenih materialov (kožuhi živali, tla, mrožkova odeja, tapete, lesene površine). Ilustracije so slikovite in vedre, saj ilustratorka posega po intenzivnih, živih barvah, ki jih postavlja k umirjenim barvam, te so večinoma mešane z belo barvo. Uporabljena likovnoizrazna sredstva in posamezne zabavne podrobnosti (npr. note) dajo zgodbi dodatno lahkotnost in vedrino. S tem podkrepijo idejo, da nošenje očal pravzaprav ni nič posebnega.

Delo o liku z motnjami motorike

Slikanica **Veveriček posebne sorte** (1994) Svetlane Makarovič je v verziji z ilustracijami Marjana Mančka posvečena otrokom s cerebralno paralizo, druga slikaniška varianta ima ilustracije Daše Simčič. Ilustrator Marjan Manček je v svojem značilnem slogu zasnoval risbe, ki jih je dopolnil z akvarelom; poseže po barvnih znakih, saj je sonce vedno rumeno, nebo modro, trava zelena itd. Ilustracije so večinoma vključene pod ali nad besedilo in ne zasedejo cele strani. Na naslovnici je v zgornjem delu upodobitev veselega veverička Čopka in kosa, kar je hkrati napoved temeljnega preobrata zgodbe. V spodnjem pasu je zapis pisateljice, ilustratorja in naslova literarnega dela, pri čemer je naslov oblikovan v različnih barvah in z ročno pisavo. Vezna lista sta neposlikana in identična, sledi posvetilo in notranja naslovnica, kjer je na belem ozadju zapis avtorjev in naslova brez ilustracije. Ilustracije, ki sledijo, večinoma zavzamejo manjši del strani (preglednica 2).

Preglednica 2: Veveriček posebne sorte

	ILUSTRACIJE	BESEDILO
1.	Deževna pokrajina je upodobljena v pasovih od spodaj navzgor: travnik, drevesa, hribi, oblak, iz katerega dežuje. Izza oblaka gleda sonce.	Književni prostor je Veveričji gaj, omenjen je tudi čas, dogajanje se začne deževnega aprilskega dne. Šoja po vsem gozdu raznese novico o Puhankinih petih mladičkih.
2.	Šoja s široko odprtim kljunom leti med dežnimi kapljami od leve proti desni.	Šoja je predstavljena kot negativen literarni lik, ki ne zna obdržati nobene novice zase.
3.	Upodobitev šestih zajcev na zelenici. Štirje imajo rdeče oči, dva črne.	Zajčja družina se razveseli novice, ker se bodo lahko igrali z vevericami.
4.	Upodobitev šestih miši ob spodnjem delu drevesa.	Tudi miši se veselijo mladih veveric, ki imajo udobno bivališče visoko v krošnji drevesa.
5.	Upodobitev lisice v trenutku, ko dobi storž na glavo.	Puhanka razmišlja o usodi svojih mladičev, predvsem o njihovi rasti, prehranjevanju, skakanju.

	ILUSTRACIJE	BESEDILO
6.	Ilustracija se nahaja v obliki, ki spominja na lešnik, v katerem je upodobljena Puhanka z mladiči.	Puhanka v mislih slika svetlo prihodnost mladičev.
7.	Eden od veвериčkov gleda iz dupline.	Najkrepkejši veвериček naredi svoj prvi skok.
8.	Dve upodobitvi veвериčka v gibanju, ki skače iz veje na vejo (z leve strani proti desni) in poskakuje na mestu.	Na skok je mladič zelo ponosen. Ugotovi, da je gibanje nekaj prijetnega.
9.	Upodobitev dveh dreves. Pred duplino iglavca, ki je na levi strani, so zadaj na veji upodobljeni štirje veвериčki. Eden je upodobljen spredaj in s taco kaže na sosednje drevo.	Puhanka je zelo ponosna na mladiče, ki veselo skačejo z veje na vejo.
10.	Pod drevesi so upodobljeni štirje zajci, ki gledajo proti drevesu z duplino. Pred duplino na veji sedi veveriček. Dva zajca mahata proti veveričku.	Najmlajši, Čopko, ni skakal. K prvemu skoku ga spodbujajo zajci in Puhanka.
11.	Dve upodobitvi Čopka, ki poskuša skakati. Na zgornji upodobitvi sedi na veji, na spodnji je upodobljen v trenutku, ko se oprime veje.	Čopko trdi, da ne more skočiti, ker v nogah ne čuti moči. Puhanka ga ozmerja s strahopetcem. Čopko poskusi skočiti, a skoraj pade z veje.
12.	Mama Puhanka opazi skrivljeno Čopkovo taco. Veveriček je upodobljen z razprtimi tacami na levi strani, z desne strani s k njemu nagiba prestrašena mama.	Mama ugotovi, da je Čopkova tačka skrivljena in tanjša, kar je razlog, da veveriček ne more skakati.
13.	Majhna upodobitev šoje z odprtim kljunom, ki leti od desne proti levi, torej nazaj.	Puhanka je žalostna ob spoznanju, da Čopko nikoli ne bo tak kot druge veverice. Po nasvet se odpravi k svoji teti, modri Replji. Šoja hiti po gozdu razglašat novico o Čopkovi drugačnosti.
14.	Upodobitev Replje na levi strani in ob njej na desni jokajoča Puhanka.	Replja pravi šoji, naj ne raznaša novic po gozdu, Puhanki, ki joče zaradi Čopkove telesne hibe, pa zabrusi, da skakanje ni edina dejavnost veveric, a se Puhanka s tem ne strinja.

	ILUSTRACIJE	BESEDILO
15.	V oblaku, ki zavzema skoraj celo stran, sta upodobljena Čopko in kos na drevesu. Po drevesu se vzpenja gosenica. Višje na drevesu je upodobljen še en kos.	Srečanje Čopka s kosom, ki mu spremeni življenje, saj mu modro razlaga: »Nekatere reči ti uspejo, druge pač ne. Ampak vsako je treba poskusiti, več« (Makarovič, 1994, str. 16).
16.	Upodobitev kosa na levi in Čopka na desni strani veje. Čopek ima široko razprta usta in zaprte oči.	Čopko poskusi zapeti, najprej se petje sliši grozno, z vajo petje izboljša.
17.	Čopko je upodobljen na travniku med listi in cveticami. Ob njem je polž s hišico, daleč zadaj tečejo od leve proti desni tri vevice. Čopko je obrnjen proti levi strani in seštevata lešnike.	Čopko se je naučil marsičesa, sploh se ni počutil nekoristnega, saj je postal najpametnejši veveriček v gozdu.
18.	Upodobitev Replje in Puhanke, slednja krtači zadovoljnega Čopka.	Puhanka je ponosna na Čopka. Replja jo spomni, kako obupana je bila, izpostavi Čopkovo pozitivno drugačnost.
19.	V oblaku, ki zavzema skoraj celo stran, je upodobljen Čopko s svojim občinstvom (veverice, krt, kos).	Čopko je bil zelo priljubljen med vevericami, tudi druge živali so ga imele rade.
20.	Ponovitev prejšnjega prizora, le z drugačne strani, saj je Čopko upodobljen zadaj, pred njim pa so zbrane vevice, ki ga pozorno poslušajo.	Čopko začne zbranim vevericam pripovedovati zgodbo o sebi (o svoji drugačnosti).

Ilustracije vnesejo v zgodbo lahkotno razpoloženje z igrivimi elementi, kot npr. personificirano sonce. Sonce se najprej skriva za oblaki, nato kuka izza drevesa, na katerem je Puhanka z mladički, tretjič se drži za vejo drevesa in radovedno gleda, kako se kos in Čopko pogovarjata, v zadnji ilustraciji nasmejana mežika izza hribov. Ilustrator več prostora nameni upodobitvam veselih prizorov, prizori, v katerih je upodobljena stiska, zavzemajo malo prostora (Čopko poskuša skakati, mama opazi skrivljeno Čopkovo tačko, Puhanka joče). V besedilu S. Makarovič (1994) opiše: »/.../ tačka njenega najmlajšega veverička je bila nenavadno skrivljena in tanjša od drugih« (str. 13), ilustrator je temu opisu sledil, vendar ne do te mere, da bi Čopko že na prvi pogled po videzu odstopal od drugih veveric. V slikanici z ilustracijami Daše Simčič je isto besedilo Svetlane Makarovič segmentirano na devet obširnejših enot, ki so postavljene v ilustracije na večje barvno enovite ploskve. Na tej (razprti) naslovnici je ponovljena četrta ilustracija: v spodnjem levem delu kompozicije zajci spodbujajo prestrašena veverička, ki je umeščen v zgornji desni del

kompozicije in se oklepa veje, s telesom je obrnjen proti desni in plaho pogleduje proti zajcem (levo). Izbrani motiv je prežet s tesnobo, podoben ton je mogoče opaziti tudi na vseh drugih ilustracijah. Ilustratorica z izbranimi motivi, ki jih je upodobila, s kompozicijo posameznih ilustracij in z barvami (prevladujejo rumena, zelena, rjava barva ter njihovi barvni in svetlostni odtenki) izrazito poudarja žalost, razočaranje ter stisko Čopka in Puhanke.

Delo o literarnem liku z demenco

Slikanico **Zakaj je babica jezna** (2011) sta ustvarili avtorica besedila Lela B. Njatin in avtorica ilustracij Alenka Sottler.⁹ Slikanica je posebna zato, ker govori o demenci, ki jo ima glavni literarni lik – medvedja babica Meda. Na svoja vnuka ni jezna, toda njima se zdi, da se jezi prav nanju. Jezna je, ker se vsak dan manj spomni, kadar pa ve, da pozablja stvari, je neskončno žalostna. Slikanica odpira tudi vprašanje sprejemanja smrti.¹⁰ Ilustratorica Alenka Sottler je zasnovala ilustracije, ki poudarjajo nasprotje, torej veselje in jezo. Babica Meda je bila vesela in nasmejana oseba, vendar jo je »(T)istega leta /.../ premagala jeza« (Njatin, 2011, str. 3). Z izbiro zgolj treh barv (črne, bele in rjave) je ustvarjen močen kontrast, ki sovpada z veseljem in jezo, svetlobo in temo, življenjem in smrtjo. Z rjavo barvo ilustratorica poudarja ključne elemente, s katerimi osvetli podrobnosti oz. identificira like (npr.: dogajanje je črno-belo, družina babice Mede je rjava, podrobneje v opisu ilustracije 3). Ilustracije so ploskovite, izčiščene in bralcu pomagajo k razumevanju pripovedi. Na naslovnici je upodobljena babica, v njenih očeh (očalih) se zrcalita nasmejana medvedka (sklepamo, da sta to vnuk Meduško in vnukinja Medanja, medvedka sta metafora življenja in predstavljata pogled osebe z demenco na zunanji svet), na hrbtni strani se motiv ponovi, le da je nekoliko manjši, nasmešek se spremeni, odsev medvedkov z naslovnice v očalih babice pa je popolnoma popačen. Vezna lista sta ilustrirana (identična spredaj in zadaj), zapolnjena sta z belimi snežinkami na toniranem ozadju, ki so sestavljene iz ponavljajočih se motivov (medvedi, hiše, snežaki, veverice ...). Notranja naslovnica vsebuje eno od teh snežink (medvedi se v krogu držijo za roke), le da gre za črne podobe na belem ozadju. Ilustracije so ločene od besedila, so enostranske, dvostranske ali manjši motivi na belem ozadju (preglednica 3).

⁹ Spremni besedili sta prispevala Igor Saksida (pisal je o umetniški vrednosti slikanice) in Aleš Kogoj (ki je z medicinskega stališča utrdil pojem demence in to bolezen tudi na kratko opisal).

¹⁰ »Toda babice Mede ni bilo več. Pred zimo je izginila iz brloga. Mica je brkljala po shrambi in ko se je vrnila v spalnico, babice ni bilo. Preiskali so ves gozd, razglasili po vsej medvedji deželi, da je pogrešana, a babica je odtavala neznanokam. Noben medved pa ne more izginiti iz družine medvedjih src. In iz medvedjih sanj« (Njatin, 2011, str. 33).

Preglednica 3: Zakaj je babica jezna

	ILUSTRACIJE	BESEDILO
1.	Enostranska ilustracija medvedje družine na hribu, v središče je postavljeno sonce.	Podan je književni prostor, Medvedji gozd, sledi natančnejša oznaka prijazne babice Mede.
2.	Manjši motiv babičine hiške, ki zelo spominja na hiške za napovedovanje vremena, le da sta namesto moške in ženske figure dve babici, ena je nasmejana, druga pa ne.	Babica se rada igra z vnukoma, nekega dne so strašni razbojniki, z orožjem in krinko, babica si ne nadene lasulje in proteze, to je njena krinka. Mama, ki pride po otroka, je zgrožena nad babičinim videzom.
3.	Dvostranska ilustracija, ki prikazuje gozdni mestni vrvež z bogatim prepletom gozda in gozdnih živali ter urbanega okolja (avtomobili, stolpnica, ulična razsvetljava). V enem od avtomobilov so mama in oba medvedka (ilustratorka jih identificira tako, da jih obarva z rjavo barvo, medtem ko so drugi medvedi črni), smer vožnje je naprej, torej proti desni oz. naprej v zgodbo.	Babica je ob mamini reakciji postala žalostna in jezna, ker se je zavedala, da biti brez zob in las ni krinka, temveč resnica. Otroka ne razumeta, kaj se dogaja z babico, mama jima poskuša razložiti, kaj je demenca.
4.	Upodobitev mame medvedke in obeh mladičev z začudenimi/prestrašenimi izrazi na obrazih na belem ozadju.	Medvedka in babica se poslovijo z njihovim posebnim pozdravom: roke si položijo na srca drug drugega. To jih pomiri.
5.	Manjša upodobitev na belem ozadju – upodobljen je krog, ki spominja na ornament, v njem pa se izmenjuje pet medvedjih glav, ki se med seboj ločijo po izrazih (z zelo majhnimi razlikami so nakazana različna čustvena stanja).	Babica Meda je dobre volje in spet se igra z vnukoma, smeje se jima, ko se igrata razbojnice in ji razmečeta spalnico.
6.	Dvostranska upodobitev kozarcev za vlaganje, ki so ritmično nanizani. Na levi strani gre za črno črto na beli podlagi, na desni prevladujejo bele oblike na črnem ozadju. Nekaj kozarcev na levi strani je napolnjenih z rjavimi mravljami, večina kozarcev je praznih. Zadnji izrazito poudarjajo babičino fizično šibkost.	Meda zatrjuje, da ima raje med, v katerega kaj primeša, to se zdi vnukoma nedopustno, npr. v lipov med umeša mravlje. Ko pride mama po medvedka, ima babica privide (zatrjuje, da je postelja postavljena navpično) in spet je jezna. Ostanejo pri njej, ker je ne upajo pustiti same, spet jo pomiri polaganje rok na srce.

	ILUSTRACIJE	BESEDILO
7.	Motiv kock na belem ozadju – upodobljenih je osem kock, s katerimi lahko npr. otroci sestavijo celotno sliko, če pa kocke obrnejo, se pokaže drugačna podoba. V ilustraciji kocke niso sestavljene v celoto, ampak so razsute po površini. Iz posameznih koščkov je mogoče razbrati, da gre za podobe babice.	Babica ne more biti več sama, pri njej je verberica Mica, vsak dan pa po pouku prideta k njej tudi vnuka. Babica je iz dneva v dan pešala, včasih je o izmišljenih stvareh govorila, kakor da bi se res zgodile. Potem pa ni več prepoznala vnukov in prenehala je govoriti.
8.	Dvostranska ilustracija prikazuje zapleten labirint, sestavljen iz debelih črnih pasov in smrek. V skrajnem levem zgornjem delu je ponovljen manjši motiv četrte ilustracije (mama in mladička), na desni strani pa je v labirintu izgubljena babica, ki pogleduje nazaj, torej proti levi.	Vnukinja je zbegana ob nenehnem menjavanju babičinega razpoloženja in strah jo je ob vedno novih izbruhih njene jeze.
9.	Enostranska ilustracija, v kateri je na črno ozadje postavljen bel krog. V njem je motiv babice na postelji, pred posteljo se igrata otroka, za posteljo zahaja sonce.	Babica je prenehala jesti, le tiho je še ležala v svoji postelji. Pozdrav z dotikom srca, tako čuti vnukinja, je bil pozdrav v slovo.
10.	Enostranska ilustracija (zasneženega mesta/gozda). Skrajno desno je upodobitev odhajajoče babice.	Babica Meda je pred zimo izginila iz brloga, nikjer je niso našli, šla je umret v samoto.
11.	Na dveh straneh so v srednjem pasu strani nanizani štirje motivi snežink, ki se pojavijo že na veznem listu, le da gre za črne podobe na belem ozadju.	Ni besedila.
12.	Manjša upodobitev na belem ozadju, ki spominja na vrtavko, na kateri so nanizani obrazi s spreminjajočimi se izrazi.	Ni besedila.
13.	Manjša ilustracija prikazuje nasmejano babico z Meduškom in Medanjo.	Ni besedila.

Ilustracije so likovno izredno kakovostne, lahko berljive in jasne. Ilustratorica likovno prikaže zahtevno temo, zapletene odnose, čustvena stanja. Zelo domiselno pa v upodobitvah združi živalski in človeški svet, ko preplete naravno in urbano

okolje. S tem težišče prestavi v svet ljudi, otrok, ki, kakor je v spremni besedi zapisal Kogoj (2011), »bodo poleg lepih spoznali tudi manj prijetne plati življenja, pa če si tega želimo ali ne« (str. 39).

Zaključek

V slovenski slikaniški produkciji z glavnim likom s posebnimi potrebami so izrazito kakovost dosegle le tri obravnavane slikanice, zato smo na teh primerih prikazali, kako likovna podoba vpliva na sporočilnost besedila. Zelo občutljivo področje korektnega prikaza literarnih likov s posebnimi potrebami so ravno slikanice, v katerih morata biti oba sporazumevalna koda, jezikovni in likovni, dovolj kakovostna in hkrati sporočilna. V slikanicah *Mrožek dobi očala* in *Veveriček posebne sorte* sta ilustratorja Mojca Osojnik in Marjan Manček manj pozornosti posvetila žalostnim delom besedila, upodobitvam pa sta dodala humorne podrobnosti. Poudarila sta pozitiven pogled na lik s posebnimi potrebami in na dogajanje, ki je z glavnim likom povezano. V slikanici *Zakaj je babica jezna* je ilustratorica Alenka Sottler domiselno predstavila težišče ilustracij v svet ljudi, s tem pa bralcu omogočila, da se lažje vživlja v dogajanje. Besedilo in ilustracije se približajo otroku, ki mu je slikanica namenjena, in sicer tako, da zgodbo pripoveduje prvoosebna pripovedovalka, vnukinja Medanja, dogajanje pa je na ilustracijah predstavljeno v urbano okolje ljudi. V uvodnem poglavju tretjeosebni pripovedovalec utemelji antropomorfnost držo literarnih likov: »To je pripoved o medvedih v Medvedjem gozdu, kjer so medvedi v glavnem živeli kot medvedi, malce pa tudi kot ljudje« (Njatin, 2011, str. 3).

Knjige z literarnim likom s posebnimi potrebami lahko pripomorejo k razumevanju posebne potrebe in posledično k sprejemanju le-te. Če govorimo o slikanicah, namenjenih najmlajšim, lahko le upamo, da jih bodo zgodbe in podobe nagovorile do te mere, da bo postal svet prijaznejši in strpnejši.

VIRI

Makarovič, S. (2008). *Veveriček posebne sorte*. Ljubljana: Mladinska knjiga. Ilustracije: Marjan Manček.

Njatin, L. B. (2011). *Zakaj je babica jezna*. Ljubljana: Center za slovensko književnost (Aleph; 145). Ilustracije: Alenka Sottler.

Svetina, P. (2003). *Mrožek dobi očala*. Ljubljana: Mladinska knjiga. Ilustracije: Mojca Osojnik.

LITERATURA

Dyches, T., Prater, M. A. in Jenson, J. (2006). Portrayal of Disabilities in Caldecott Books. *Teaching Exceptional Children Plus*, 2 (5), 17. Pridobljeno 28. 1. 2013, iz ERIC.

Hughes, C. (2012). Seeing Blindness in Children's Picturebooks. *Journal of Literary & Cultural Disability Studies*, 6 (1), 35–51. Pridobljeno 13. 2. 2013, iz Academic Search Complete.

Jamnik, T. (2011). Christopher, Luka, Nina, Zila, Kitty, Francesca, gospod Sommer in drugi ... so med nami! Motnje v razvoju in druge duševne bolezni v otroških in mladinskih knjigah zadnjih let. *Bukla* 69. Pridobljeno 17. 2. 2013, s http://www.bukla.si/?action=clanki&cat_id=6&page=2&limit=12&article_id=1484.

Koc, K., Koc, Y. in Ozdemir, S. (2010). The Portrayals of Individuals with Physical and Sensory Impairments in Picture Books. *International Journal of Special Education*, 25 (1), 145–161. Pridobljeno 28. 1. 2013, iz ERIC.

Kogoj, A. (2011). Sprema beseda. *Zakaj je babica jezna*. Ljubljana: Center za slovensko književnost (Aleph; 145).

Kos, J. (2001). *Literarna teorija*. Ljubljana: DZS.

Matthew, N. in Clow, S. (2007). Putting disabled children in the picture: Promoting inclusive children's books and media. *International Journal of Early Childhood*, 39 (2), 65–78. Pridobljeno 11. 2. 2013, iz DOI 10.1007/BF03178225.

Nikolajeva, M. (2003). Verbalno in vizualno: slikanica kot medij. *Otrok in knjiga*, 58, 5–26.

Smith D'Arezzo, W. M. (2003). Diversity in Children's Literature: Not Just a Black and White Issue. *Children's Literature in Education*, 34 (1), 75–94. Pridobljeno 11. 2. 2013, iz DOI 10.1023/A:1022511917336.

Wopperer, E. (2011). Inclusive Literature in the Library and the Classroom: The Importance of Young Adult and Children's Books that Portray Characters with Disabilities. *Knowledge Quest*, 39 (3), 26–34. Pridobljeno 14. 2. 2013, iz ERIC.
